

Hoofdstuk 15

Grensmaas

Kris Van Looy - Instituut voor Natuurbehoud

- ➔ De Grensmaas is de enige rivier in Vlaanderen waarvoor een integraal plan bestaat dat is goedgekeurd door alle betrokkenen en duidelijke streefbeelden heeft voor natuur.
- ➔ De uitvoering van het stappenplan wordt geëvalueerd aan de hand van een indicatorenset die is opgenomen in geïntegreerde monitoringsprogramma's.
- ➔ De realisatie van het stappenplan vordert traag en wordt in de praktijk vooral gekoppeld aan het oplossen van knelpunten inzake waterbeheer.
- ➔ De afstemming van de huidige natuurdoelstellingen voor Speciale Beschermingszones op de meer dynamische natuurdoelstellingen die worden nagestreefd door het waterbeleid is noodzakelijk.

De Grensmaas is als grindrivier uniek in Vlaanderen. De rivier heeft een grote dynamiek en stroomt door een breed dal met belangrijke natuurwaarden in stroomdalgraslanden, valleibossen en moerassen. In de loop van de laatste 150 jaar zijn er heel wat van deze natuurlijke biotopen verloren gegaan door afsnijding van de rivier en intensivering van het landgebruik. Het aandeel productiegraslanden, akkers en bebouwing is sterk toegenomen (NARA 1999 en 2001, [265]).

De laatste jaren is er een duidelijke kentering in het rivierenbeleid. Overstromingsgebieden en natuurlijke rivierprocessen krijgen meer aandacht en plaats in het ruimtelijk beleid, het natuur- en milieubeleid en het rivierbeheer. De natuurvisie heeft een verschuiving gekend van een strikte bescherming van de aanwezige natuur naar een herstel van de meer dynamische rivierprocessen en de natuur die daarbij hoort. Hier worden doelsoorten aan gekoppeld. In het project 'Levende Grensmaas' is een globale aanpak van het natuurherstel opgenomen. Deze aanpak houdt rekening met problemen van hoogwaterbescherming, recreatief medegebruik en landbouwgebruik in heel het rivierenlandschap.

1 Opvolging doelsoorten

In het vorige Natuurrapport is de toekomstvisie over de Maas uitgewerkt in termen van ecotopen en doelsoorten. Van een aantal soorten wordt de toekomstvisie van het vorige Natuurrapport herzien op basis van recent onderzoek in het gebied (bv. paaihabitat van vissen). Van een aantal van die soorten wordt kort de huidige toestand besproken. De trend van de afgelopen jaren wordt voor de broedvogels, de vissen en de amfibieën beschreven met concreet cijfermateriaal van inventarisatie- en monitoringscampagnes. Het projectpotentieel geeft aan in welke mate de huidige toestand nog is verwijderd van de streefwaarden binnen het project.

In het NARA 2001 zijn alle cijfers potentieschattingen met habitatmodellen op basis van de aanwezigheid van ecotopen. In deze trendtabel zijn de cijfers die de situatie in 2000 en 2002 beschrijven allemaal afkomstig van bestaande monitoring- en onderzoeksprojecten. Voor een aantal vis- en vogelsoorten leveren de uitgebreide terreininventarisaties nuttige data voor trendanalyses. De cijfers van het vishabitatonderzoek zijn ter beschikking gesteld door A. De Vocht (LUC) en die van de broedvogelmonitoring door Jan Gabriëls (LIKONA vogelwerkgroep). Voor de plantensoorten werden de Maas-amoebesoorten - doelsoorten voor het rivierbeleid in Nederland waarvoor habitatmodellen bestaan - aangevuld met kensoorten uit de beschermde habitats [162, 287]. De inventarisatie en aanduiding van deze habitats in het gebied laten ook voor deze soorten een reële schatting toe. De standplaatscijfers geven het areaal van de habitat weer waarvoor de soort een vertegenwoordiger is (en dus geen soortareaal). Uiteraard wijken de cijfers in dit rapport soms sterk af van de in het vorige rapport aangegeven modelwaarden (bv. paaihabitat barbeel van 37 naar 0,1 ha, zie bespreking verder). De cijfers voor het project bleven wel de potentieschattingen op basis van habitatmodellen.

De trendcijfers (tabel 15.1) tonen enkele duidelijke resultaten van acties op het terrein. Positieve aspecten van de bedding correleren met de uitvoering van het grote pilootproject Meers op de Nederlandse oever. De beddingdiversiteit die daar ontstaat, is van groot belang voor de populatie stroomminnende vissen in de Grensmaas. Vooral kopvoorns en barbelen profiteren van de stroomdiversiteit in dit deel van de rivierbedding. Het onderzoek naar de populaties van stroomminnende vissen in de Grensmaas spreekt over een oppervlakte van effectieve paaiplaatsen voor barbeel van minder dan 150 m². Voor kopvoorn bedraagt de oppervlakte 861 m². Dit staat in schril contrast met de cijfers die uit de habitatmodellering [394] naar voor komen (NARA 2001). Voor barbeel vormt het aanbod geschikte grindfractie een groot probleem. Er is te weinig fijn grind met een diameter van 2-5 cm. Ook de schattingen voor het project zijn overdreven. Als er nieuwe grindbanken ter beschikking worden gesteld, kan per grindbank voor kopvoorn maximaal 100 m² nieuwe paaiplaatsen worden verwacht. Voor barbeel zal dit afhankelijk zijn van de verhoging van de grindfractie 2-5 cm in het systeem. Barbeel reageert goed op een sterke rivierdynamiek. De huidige populatie wordt gedomineerd door vissen uit de jaarklassen 1992-1995. Dit was een periode met extreme hoogwaters waarbij uitzonderlijke erosie- en sedimentatieprocessen optraden. De hogere winterdynamiek van februari 2002 weerspiegelde zich in een hoger aanbod fijn en recent geërodeerd grind in de bedding en een hoger rekruteringssucces t.o.v. de voorbije jaren.

Het oeverproject in Meeswijk zorgt voor een nieuwe grindbank, een lage oeverzone en ook voor een groter overstromingsgebied door het verplaatsen van de winterdijk. Aangezien de werken begin 2003 starten, zullen de resultaten pas in de volgende jaren te zien zijn. De herinrichting en definitieve afwerking van enkele grindplassen (bv. Maaswinkel) naar het ontwerp van het plan Levende Grensmaas, biedt mogelijkheden voor watergebonden soorten van grindig-zandige oevers.

De broedgevallen van visdief in Kessenich zijn toe te schrijven aan de herinrichting en grind- en zandoverslag in de Kleizone-Kollegreend. Ook de herinrichting van de bever is een belangrijk onderdeel van het rivierherstelproject in deze zone. De nieuwe habitat die door de herinrichting is ontstaan, zal pas de volgende jaren voor een mogelijke populatiestijging zorgen. Naast de herinrichting van de bever is ook de herinrichting van de zwarte populier in het gebied een aspect van het vernieuwde oeverbeheer. Op enkele erosieve plekken van grindig-zandige oevers werden zwarte populieren geplant. Dit was het resultaat van het VLINA-studieproject naar het herstel van zwarte populier langs de Grensmaas [353]. De toenames van oeverzwaluw, ijsvogel en kleine plevier zijn voornamelijk te wijten aan de winterhoogwaters die zorgen voor open erosieplekken in oevers. In het natuurreservaat Maaswinkel

zijn extra amfibieënpoelen aangelegd om de aanwezige populaties van boomkikker en kamsalamander te beschermen. Voor kamsalamander is al in het eerste jaar een positieve respons vastgesteld.

2 Ruimtelijke analyse van de beschermingsstatus

Om de natuurdoelstellingen te realiseren is een aangepast ruimtelijk beleid noodzakelijk. Het stappenplan hiervoor is mee opgenomen in het project 'Levende Grensmaas'. Bij de herziening van het gewestplan Maasland van 27 mei 2001 hebben nog enkele gebieden in de Maasvallei een Natuur- en Natuurontwikkelingsbestemming gekregen om het project Levende Grensmaas mogelijk te maken. Door deze beslissing is één van de belangrijkste ruimtelijke besluitvormingsstappen genomen. De definitieve bestemming van enkele grindwinningsgebieden als natuurontwikkelingsgebied heeft in de eerste plaats de doelstellingen van het grinddecreet bekrachtigd. In de tweede plaats haalde het de uitvoering van de herstructurering uit een impasse. De definitieve heraanvulling van het gebied Kleizone (Kessenich) kon eindelijk van start gaan. Ook de wijziging van het grinddecreet en de uitvoeringsbesluiten die de werk-met-werk methode toelaten, kunnen voor een versnelde realisatie zorgen van natuurbestemmingen in het Maasland (cf. herinrichting Kleizone en Bichterweerd).

Bij de afbakening van het Vlaams Ecologisch Netwerk 1e fase, zijn de meeste groene bestemmingen in de Maasvallei overgenomen. De keuze voor de afbakening van bepaalde gebieden geeft aan waar de prioriteiten van het project liggen. Enkele projectlocaties (bv. Kotem) uit de 1e fase zijn behouden. Voor een realisatie op korte termijn komt slechts een deel van het globale project in aanmerking.

Het Ontwerp van decreet integraal waterbeheer zal nieuwe mogelijkheden bieden om integraler te werken binnen het winterbed van de rivier. Met de oprichting van de Internationale Maascommissie (ter vervanging van de Internationale Commissie ter Bescherming van de Maas) en de ondertekening van het nieuwe Maasverdrag (2/12/2002 Gent) zal ook het internationale stroombekkenbeheer een nieuwe impuls krijgen vanuit de taakstellingen van de Europese Kaderrichtlijn water en het nieuwe actieprogramma. Dit programma streeft naar een integrale aanpak van waterkwaliteit, waterkwantiteit en ecologie voor het Maasbekken.

Tabel 15.1: Trends 2000-2002 en projectpotentieel voor verschillende doelsoorten.

Ecotoop	Doelsoort	Eenheid	Situatie 2000	Huidige situatie 2002	Project-potentieel	Status (rode lijst categorie)	
Rivierbed	barbeel	paaihabitat (ha)	0,1	0,2	108	zeldzaam	
	kopvoorn	paaihabitat (ha)	0,1	0,2	76	zeldzaam	
	rivierdonderpad	paaihabitat (ha)	0,1	0,2	108	zeldzaam	
	vloттende watteranonkel	standplaats (ha)	10	12	53	bedreigd	
	rode ganzenvoet	standplaats (ha)	5	5	150	onbekend	
	visdief	broedparen	0	2	9	bedreigd	
	oeverzwaluw	broedparen	396	443	630	bedreigd	
	kleine pleveir	broedparen	18	21	40	niet bedreigd	
	ijsvogel	broedparen	14	20	15	onvoldoende gekend	
	Grasland	veldsalie	standplaats (ha)	90	90	390	sterk bedreigd
echte kruisdistel		standplaats (ha)	90	90	450	bedreigd	
engelse alant		standplaats (ha)	65	65	205	bedreigd	
kwartelkoning		broedparen	3	2	90	met uitsterven bedreigd	
Ruigte	heksenmelk	standplaats (ha)	85	85	210	zeldzaam	
	uiltig kruiskruid	standplaats (ha)	42	42	120	niet bedreigd	
	rietgors	broedparen	55	55	155	achteruitgaand	
Nevengeul	rivierfonteinkruid	standplaats (ha)	0	0	39	met uitsterven bedreigd	
	<u>bittervoorn</u>	paaihabitat (ha)	3	3	10	zeldzaam	
	<u>rivierprik</u>	paaihabitat (ha)	0,5	0,5	40	zeldzaam	
	sneep	paaihabitat	0,5	0,5	40	zeldzaam	
	otter	aantal ex.	0	0	11	verdwenen	
	Moeras	waterral	broedparen	2	2	33	onvoldoende gekend
		ringslang	aantal ex.	20	20	40	uitgestorven
<u>kleine modderkruiper</u>		paaihabitat	0,5	0,5	5	zeldzaam	
<u>bommkikker</u>		aantal ex.	50	50	100	met uitsterven bedreigd	
moerasvaren		standplaats (ha)	65	65	135	potentieel bedreigd	
waterscheerling		standplaats (ha)	6	6	30	potentieel bedreigd	
ooibos		<u>kamsalamander</u>	aantal ex.	25	55	50	zeldzaam
		<u>kwak</u>	broedparen	0	0	8	zeldzaam
	<u>aalschover</u>	broedparen	45	195	45	kwetsbaar	
	bever	aantal ex.	0	4	30	uitgestorven	
	vingerhelmbloem	standplaats (ha)	1	1	160	niet bedreigd	
	zwarte populier	standplaats (ha)	40	50	70	onvoldoende gekend	

blauw: habitatruchlijnsorten (soorten waarvoor de Grensmaas is aangemeld zijn onderlijnd; rood: vogelrichtlijnsorten.

3 Afstand 'huidige' versus 'gewenste' toestand

Naast de hierboven vermelde beleidsinspanningen en acties op het terrein, gaat ook de verwerving van natuurterreinen in het gebied verder (uitbreiding Maaswinkel, Bichterweerd). De verwerving vordert onvoldoende omdat een beleidsbeslissing over het uitvoeringskader uitblijft. De complexiteit van het project - grote oppervlakte, vele facetten en betrokken sectoren - verzwaart niet alleen de beslissing, maar ook het planningsproces. De knelpunten die in het vorige Natuurrapport zijn aangehaald, zijn nog steeds aanwezig.

De globale aanpak van het project als strategisch project op Vlaams niveau blijft achterwege. De samenwerking tussen de departementen Infrastructuur en Economie (grind) blijft nog te zeer beperkt tot ad hoc planbijsturingen van het rivierbeheer, het natuurbeheer, de ontgrinding of herstructurering en het leidingbeheer. Het ontbreken van een op Vlaams niveau bekrachtigde projectstructuur voor de uitvoering van het globale project, hypothekeert een coherente planning en realisatie. Zo worden tussenoplossingen uitgewerkt om de vismigratie en ecologisch contact met beken en plassen toe te laten. Een voorbeeld hiervan zijn de voorlopige afsluitingen van beken en buis-aantakkingen onder de leidingen in de Maasoever. Dit ter-

wij het project een natuurlijke samenhang als doelstelling had. De enige manier om het project uit te voeren, is via de projecten van hoogwaterbescherming die bij de afdeling Maas en Albertkanaal worden uitgetekend. Realisatie van de natuurbestemming gebeurt alleen als er een koppeling mogelijk is. Zo wordt voor de nieuwe dijk in het mijnverzakingsgebied ook een oeverafgraving van de rivier uitgevoerd. Dit wordt gedaan om de nodige specie voor de dijk te leveren en om lokaal de doelstelling van het project Levende Grensmaas te realiseren. De herintroductie van zwarte populier in het gebied is gebeurd op de plaatsen waar de afdeling Maas en Albertkanaal voortschrijdende erosie wou tegengaan. Het is duidelijk dat rivierbeheer een prioriteit is op dit ogenblik; de natuurdoelstelling verliest haar eerste plaats in het project. Dit is een pijnpunt dat ook in andere beek- en riviergebieden steeds terugkomt. Er bestaat een duidelijke visie over de natuur, maar de uitvoering op het terrein is versnipperd. Meestal zijn de natuurdoelstellingen alleen haalbaar op plaatsen waar andere knelpunten moeten worden opgelost en waar de natuur haar voordeel uit kan halen. Bovendien hypothekeert historische verontreinigingen op een aantal plaatsen de slagkracht op het terrein.

In de toekomst zijn er conflicten mogelijk tussen Speciale Beschermingszones die een bepaald biotoop op een bepaalde plaats beschermen en de keuze voor meer dynamische natuur - met ingrepen in beschermingszones

Tabel 15.2: Habitats uit bijlage I met een aantal soorten die voorkomen in de Maasvallei en kenmerkend zijn voor deze habitats. Van de habitats waarvoor het gebied (code: BE2200037) is aangemeld, is de geschatte oppervlakte weergegeven. Voor de verklaring van de scores zie tabel 30.2.

Code	vertegenwoordigers aangetroffen in de Grensmaasvallei	% van 645 ha
Stromende wateren		
3260	vlootende watteranonkel, rivierfonteinkruid	
3270	rode ganzenvoet, riempjes	
Graslanden		
6210	veldsalie, echte kruisdistel, heksenmelk, sikkelklaver, harige ratelaar	
6510	engelse alant, karwijvarkenskerf, polei, aardbeiklaver	10
Ruigten		
6430	viltig kruiskruid, groot warkruid, poelruit, moerasmelkdistel, echte heemst, heksenmelk, donderkruid, dubbelkelk, hemelsleutel	
Bossen		
91EO	zwarte populier, stijve zegge, elzenzegge, bittere veldkers, moerasvaren	6
91FO	zomereik, gewone es, vingerhelmbloem, gladde iep, kardinaalsmuts, aalbes en vogelkers	< 1%
Moerassen		
7140	waterscheerling, holpijp, hoge cyperzegge, grote boterbloem en moerasvaren	1

en geen soortgerichte inrichtings- en beheermaatregelen. Argumenten vinden die pleiten voor de dynamische natuurontwikkeling van specifieke habitattypes en soorten is geen probleem. Deze kunnen worden afgeleid uit het onderzoek over de invloed van het Levende Grensmaas-project op de specifieke soorten en habitats.

Tenslotte zal de implementatie van de Europese Kaderrichtlijn water de monitoringstrategie en de selectie van doelsoorten bijsturen.

4 Kennis

- De vernieuwde beheervisies over rivieren veroorzaken nieuwe conflicten. De natuurdoelstelling van het herstel van rivierbossen dreigt in aanvaring te komen met de rivierbeheervisie van ruimte voor de rivier, waar de bosontwikkeling voor stroomweerstand kan zorgen [265]. Onderzoek naar het te bereiken dynamische evenwicht van de rivier, met haar herstelde natuurwaarden en bijkomende ruimte voor hoogwaterbescherming, is een volgende stap in het onderzoek langs de Grensmaas.
- De kennis over de ontwikkeling van de habitats voor doelsoorten moet nog verder worden uitgebreid.

Toetsing en bijsturing van de habitatmodellen kan gebeuren aan de hand van uitgevoerde onderzoeken naar de respons van rivierdynamiek, grondwaterkarakteristiek, isolatie en fragmentatie van habitat [208, 329, 285, 255, 353, 333, 328, 331, 332, 330]. Deze kennis is ingebouwd in monitoringstrategieën, beheervisies en inrichtingsadviezen [204, 329, 145, 194, 328]. Nu rijzen er nog vragen over de kritische factoren van water- en milieukwaliteit voor het natuurstreefbeeld en de kritische doelsoorten.

- De indicatorenset en de monitoringstrategie voor de levende Grensmaas die daarmee samenhangt, moeten worden afgestemd op de eisen van de Europese Kaderrichtlijn water.
- De beperkingen die de historische verontreiniging oplegt, evenals de ecotoxicologische en milieuhygiënische risico's van aanwezige vervuiling van sediment en waterbodembodem voor natuurherstel en -ontwikkeling moeten beter in kaart worden gebracht (zie hoofdstuk 22 Verontreiniging).

Lectoren

Geert De Blust – Instituut voor Natuurbehoud
Katia Nagels, Johan Toebat – AMINAL, afdeling Natuur

